

Spirit of Bosnia / Duh Bosne

An International, Interdisciplinary, Bilingual, Online Journal
Međunarodni, interdisciplinarni, dvojezični, online časopis

Stari Turist u Novoj Bosni

Milka Žicina

Nekada, pre rata, slušali smo mnogo o tome kako je naša zemlja lepa i bogata. Slušali smo prije kako je lepo provoditi proleće na moru, leto na Bledu i zimu u skijanju po slovenačkim i bosanskim planinama. Radni ljudi hladno su slušali prije o tim njima nepristupačnim prirodnim lepotama isto tako kao što su slušali o bogatstvu zemlje u kojoj siromašno žive. Od prirodnih lepota radnik u gradu mogao je videti samo reklamne fotografije po putničkim biroima, a od prije o bogatstvu nije imao nikakve koristi: ništa od toga nije bilo njegovo. Vlastodršci stare Jugoslavije prodavali su sve: i sirovo bogatstvo i lepotu naše zemlje. Trgovali su svačim: i našim rudnicima—na parje i budućnost, i nasom pšenicom, i našom radnom snagom, i prirodnim lepotama, pa su tak, potpuno bestidno, trgovali i zaostalošću svojih “podanika.”

U turističkim prospektima od pre rata, Bosna i Hercegovina reklamirane su pod naslovom “Orijent u Jugoslaviji.” I da ne bi tamo neko, ko se prezasitio glavnih svetskih turističkih atrakcija—kockarnice u Monte Karlu, i sedenja u pletenim foteljama po terasama mondenskih letovačkih hotela, možda posumnjavao: otkud u jednoj evropskoj zemlji, na najužoj periferiji zrelih kapitalističkih država da se tako konzerviše primitivizam ljudi i prirode, kad se zna u svim nemачkim, engleskim, belgijskim i tako dalje bankama da moderni instrumenti—tekst i akcija—funkcionisu potpuno moderno i u toj zemlji? Da ne bi, dakle, takvo jedno iskustvo o zemlji Jugoslaviji, sa bogatim rudnicima i tržištima, no kojima su već smeštene sve stranokapitalističke tezge, ulilo nevericu stranim turistima—prospekti su ih na sve načine, i slikama i tekstrom, uveravali da će iz evropskih centara direktnim brzim vozovima, ovde u kraljevskoj Jugoslaviji, uleteti pravo u Srednji vek. Slike su, zato, prikazivale: na ulicama zaostalost, nepismene žene i ljudi, fere, krivudave uličice bez kanalizacije, minareta, stare pesme, i bakarno posuđe, srednjevekovne zanatlje, koji povazdan sede podvijenih nogu pred tepencima, a begove i drugu “orientalnu” gospodu pred kafanama, dok iza isturenih crnih rešetaka na prozorima uzdišu skrivene haremske lepotice...Sve je to zaostalo, to je tačno, naglašavaju između redaka stari prospekti—i nepismeno i nekulturno, nema kanalizacije ni vodovoda, to se, doduše, u ovim stisnutim naseljima, koja vam predlažemo da vidite, sukobljava sa higijenom, ali: mi negujemo tu nazadnost kao “retku svojstvenost,” zbog koje se Bosna i Hercegovina naziva “jugoslovenskim Orijentom.”

Bosna? To je—izvolite to zabeležiti u svoju putnu beležnicu pod datumom 1938 godine—to je patrijarhalni Orijent i ja vam, u svojstvu zvaničnog vodiča, pokazujem samo fragmente bosanske egzotike, kao karakteristike, po kojoj je ovaj brdoviti kraj, tako smo evo naveli u prospektu, prvakinja atrakcija za strance. Orijent, takođe, u centru Evrope! Kolonijalna egzotika i kolorit kolonije odmah tu, na domet i dohvata hipermodernih kapitalističkih država...Zašto ima toliko nepismenih? Oprostite, ali to ne spada u prospekt! Drvena ralica? No, pa i to je ta egzotika?

svojstvenost!

*

Hlade?i se tim starim prospektom iz staroga veka, naime iz davne 1938 godine, putnici su stigli u Slavonski Brod, ukrcali se u male vagone i povezli se uskotra?nom železnicom kroz Bosnu. Njih dvojica—stari turist i stari vodi? uglavili su svoja poprsja u okvire vagonskih prozora i stali da posmatraju pitome pejsaže obra?enih njiva. Zmirkaju?i jako kratkovidnim o?ima, stari vodi?, angažovan po liniji starih veza, osecaju?i se u svom starom svojstvu, neprestano je pri?ao:

“?ujete li, gospodine, kako krckaju vagoni? No, eto! To je stara Bosna. Ja vam garantujem: Bosna je divna! Sva je naro?ita. Njena lepota je baš u tome sto je—devi?anska. Nije podlegla civilizaciji. Železni?kih pruga ima, razume se, samo najneophodnijih. Tek toliko da se može izvoziti po štošta. Mi imamo smisla za ?uvanje patrijarhalnosti.

Ispružio je tanku, zakržljalu ruku kroz prozor i uzviknuo:

“Gledajte, ?obanica!”

Stari turist, obožavalac divljih lepota, znala?ki se zagleda u devojku kod ovaca kao u centar so?no zelenog pejsaža, koji promi?e u suprotnom pravcu voza, i namršti se:

— Pa ona ima knjigu u ruci!

— Ništa to, ništa to, — umirivao ga je stari vodi?, — to je sanovnik sa slikama. U šarene slike zagledala se ?obanica!

Stari turist uvu?e malo glavu i zažmiri. Došao je da ovde, posle toliko raznolikih vesti tamo, li?no i na licu mesta proveri kako zapravo stoji stvar sa tom iznenada slavnom zemljom. Dremovan, putuje on evo drugi dan kroz zemlju Jugoslaviju i, spuštaju?i samouveren osmeh u obešene zareze na krajevima tankih usana, dosad je utvrdio: železnice rade kao i pre rata, svi su mostovi tu; u vozu sede putnici, neko jede, neko drema, neko peva, puši, ?ita novine, konduktér dubokomirnodopskim glasom izvikuje stanice, ljudi se nekako spokojno-zaposleno razilaze sa perona... Zna?i: lažne su pri?e o tome kako je u ovoj zemlji sve srušeno. Jer, otkud bi ovi evropski provincijalci mogli ovako brzo da uspostave saobra?aj i daju tako veselo — radan izgled zemlji za svega dve godine? ?uo je tako, na primer, od nekog fanatika da je železni?ka stanica u Slavonskom Brodu bila sva srušena i da su putnici, ?ekaju?i voz, sedeli na hrpama cigle. Ho, da, primitivci uvek preteruju, on je malopre svojim o?ima video da to nije istina. Brodska stanica je tu i može se re?i, sasvim pristojna stanica. U redu, dakle. Sve je po starom. Evo, na bosanskim njivama, kao i pre, mašu širokim liš?em dobro porasli kukuruzi. Eno jedna orijentalka: zakukljena žena vodi za ruku bosonogog de?ka prašnjavim drumom u naselje daleko od pruge.

Taman je putnik, stari turist, a zadovoljstvom utvrdio da je Bosna ostala, prema starim prospektima, muzej orijentalnih primitivnosti, kad se od Doboja, mirne slike pejsaža uskomešase. Dolinu reke Bosne, ?as s jedne, ?as s druge strane, u pravilnim razmacima, pritišli mladi ljudi—mladi?i i devojke, s krampovima, lopatama, ašovima. Krampaju, kopaju, odvaljuju stene, sekut, prevoze, smeju se, tr?e, pevaju; na kamenu, po nasipima i lepo ure?enim logorima ispisali svoje parole; ponegde, evo se lepo vidi iz voza, sede na zemlji kao u školskim klupama i slušaju predavanja...

“Koji su ovo što kvare ovu sruovu lepotu prirode?”

“Eto, omladinci... Kao krivac promuca stari vodi?.

A tako! To je, dakle, ta ?uvena jugoslovenska omladina koja tako opasno zvecka radnim alatom i knjigama!

Zadivljeni putnik stajao je sad na levoj obali reke i ose?ao se u radnom mravljaku. Stajao je, najpre, zanet, bez misli. A onda pokušao da reši: što je to ?udno, neobi?no i nepoznato što ga je privuklo za ovo mesto i zbunilo? Video je on i dosad gra?enje železni?kih pruga i u kolonijama i u metropolama, ali to je sve bilo jednostavno gra?enje saobra?ajnog objekta. Njega grade normalni, mrzovoljni radnici. A šta je ovo ovde? Ovo nije samo saobra?ajni objekt. Pa šta je to? Šta ?e to desilo? Ovo je Bosna, a opet nije Bosna!

Evo, planine su one iste stare planine, na ?ijim su visinama tamni ?etinari, a dole veselo-zelene bukove šume. I reka Bosna je ista. Evo je, te?e prili?no brzo koritom, koje je odavno pronašla, žubore?i na prerekama, izme?u visokih brda. Zaobilazi ona planine, krivuda udno njihovih padina i odlazi, poslovna i vesela, k Savi. Na uskom pojasu ravnice, koju je ostavila duž svoga toka, napravljena je, davno, uskotra?na železnica! Njome klize mali vagoni–mali za one koji su navikli na ve?e–i prenose ugalj i ljude.

Decenijama škriputali su ti vagon?ici pored reke Bosne, izvla?e?i iz zemlje dobra, a ne donose?i zamenu za te vrednosti. Gore na klisuri, sedeо je ?obanin, deljaо od vrbove mladice sebi sviralu, jeo grumen hladne pure, ?ešao se crnim noktima i u pete, raspucale od bosotine, utiskivao rastopljen loj. Dole, u ravnici, njegov otac je teško i sporo orao drvenom ralicom. ?uvaо je on dugo svoje blago, celo detinjstvo, a kad je stasaо u mladi?a, prihvataо je one iste rukunice drvenog pluga; ujesen, kad stigne kukuruz, odnosio je tu svoju osnovnu hranu gore, kozjim putanjima, u svoje obitavalište, visoko u planini: bežao je od zulum?ara. Danas, te ku?e, što se bele planinskom zelenilu, bude misao da su ih ljudi gradili visoko i daleko samo zato što je svako želeo da ima više sunca i vazduha, da širi prostor puca ispred njegovih o?iju kad stane na svoj ku?ni prag. Vadici su bili brda i uvale, šuma i daleka ravnica. Priroda, lepa i sruova, zatvorenih nedara, škrta. Bila je to njihova zemlja, zemlja ?obana i ora?a, zemlja porobljene raje, argata i fukare, u ?ijim se o?ima odražavala slika te sirove i sruove lepote i tinjala mrka želja za slobodom.

Dole, cestom, pet stotina godina prolazili su turski osvaja?i, begovi, paše i age, vlasnici kmetova, gospodari raje; prolazili su, zatim, austrijski žandarmi, sa šarjenim perjem na crnim cilindrima, pa posle isti takvi bez petlovog perja za kapama.

Bosanci su slušali pri?e o bogatoj Bosni, o nekom skrivenom blagu tu u njoj, u njihovoј postojbini; gledali kako se tom uskotra?nom železnicom samovoljno odnosi to njihovo bogatstvo, i odlazili, iz te bogate zemlje, da traže hleba. Iz Bosne su polazili kosci u Slavoniju da na tu?im njivama slažu otkose. Išli su i dalje: na Rajnu i u Ameriku, u Francusku i Belgiju, da u tu?im fabrikama prera?uju sirovine odnete iz njihove zemlje.

Putnik je dugo stajao i gledao u Zenicu, iznad koje se diže dim iz svih industriskih dimnjaka; stajao je dugo i gledao kako se izmenjuju smene radnika i, na jednom od radilišta Pruge, pored tog industriskog centra, ponovo dugo posmatrao radnike kakve nikad dosad nije video.

— I sve je to dobrovoljna radna snaga! — ?udio se ?ovek iz staroga sveta.

— Nismo mi radna snaga, nego snaga radnog naroda — ljubazno je objasnio strancu stasit mladi? s minerskom lampom na grudima. Jeste, mi omladinci gradimo prugu. Za devet meseci — 230 kilometara. Da, imate pravo, ?udne su to cifre — prema starima. Na primer, deo ove pruge kojom ste stigli ovamo u Zenicu, naime njenih 87 kilometara gradila je Austro-Ugarska carevina ravne tri godine. A Kraljevina Jugoslavija sagradila je u Bosni i Hercegovini za 22 godine svega 210 kilometara pruge... Mi ?emo, za pet godina, po našem planu izgraditi još nekoliko pruga, zatim: hidrocentrale, fabrike, otvoriti nove rudnike... Ukratko, za pet godina Bosna ?e biti industriska zemlja.

— A odakle ste vi, mladi?u?

— Ja? Odavde. A onaj tamo, isto miner, on iz Hrvatske. Onaj sto mu pri?e je iz Makedonije.

Stranac se stao ogledati oko sebe: a gde je Bosna? Ona stara nepismena Bosna, ?ija je neprosve?enost bila toliko ugodna eksplotatorima ugljenokopa i šuma; ona Bosna ?ija je nazadnost reklamirana kao turisti?ka atrakcija za strance, i njeni stanovnici s fesovima i fere?ama, s gunjevima i likovim opancima kao pitomi stanovnici u predelima, kojima po prirodnim lepotama nema nadaleko ravnih. Ovo nisu oni ljudi iz starih prospekata, što su po ceo dan skrštenih nogu i ruku eglenisali i kafenisali, a uve?e, “kad kroz mahale fenjere zapale” po celu noc ašikovali po kapidžicima. Ovaj mladi? što otr?a od njega i što mu je, zastaju?i za ?asak, govorio sta je sve planom predvidjeno da se uradi u njegovojoj republici, nije onaj nezainteresovani radnik kakav je prisiljen da bude najamnik u kapitalisti?kim zemljama. Ovo je nova li?nost na radu, politi?ki subjekt, državnik.

Orijentalne romantike, dakle, tu više nema. Ovi mladi ljudi, koje je dosad video duž Pruge i u Zenici, civilizuju divlu krasotu zemlje Bosne i rade na svojoj ekonomskoj nezavisnosti.

U dno ovih gorostaskih brda, kroz ?ije klisure te? radosna reka boje bukovih šuma i ?etinara, vijuga uskotra?na železnica, a do nje ?e, krajem ove godine, paralelno po?i normalan evropski kolosek. Tada ?e ovi ?arobno lepi krajevi biti jos lepsi i pristupa?niji.

*

Od Bosne iz starih vremena ostale su prirodne lepote ove izrazito planinske oblasti, bogate rekama koje, bore?i se za svoje tokove, lukavo zaobilaze planine i vešto se provla?e kroz klisure, prave?i najlepše slike u prirodi. Ostale su zidine i gradovi iz ranog i kasnjeg Srednjeg veka. Eto tu, pored novog tunela “Vranduka”, koji je probila nova omladina u starom masivu, diže se staro, najprkosnije ljudsko naselje koje ?ovek može da zamisli: stari grad Vranduk. On se popeo, sa svojim ku?ama, stisnutim jedna uz drugu, na vrh Bosnine klisure i odatle, ko?operno, sa samog ruba najvišeg grebena, još od 1410 godine sluša kako duboko ispod njega proti?e reka Bosna. Iz tog prvog reda gledališta, iznad glavnog puta kroz Bosnu, posmatrao je on vekovim razne prolaznike: turske vojnike, begove i sirotinju raju, a zatim, 1878 austro-ugarske okupatore, koji su ušli u Bosnu kao perjanici osvaja?a zaostalih balkanskih zemalja; oni su imali mandat da “umire” Bosnu, pod parolom: “Nepismenost i zaostalost su uvek saveznici reakcije.” Ali pošto ti divlji “Bošnjaken” imaju bun?isku narav i sve nešto gun?aju da Bosna nije ni turska ni austrijska, nego njihova, dosetljivi cesarsko-kraljevski-apostolski zapovednik Bosne Fon Kalaj je rekao: “Alzo gut, ne propinjite se na prste o?ekuju?i nešto sa Istoka, vi ste nešto zasebno. Vaš jezik nije ni srpski, ni hrvatski, a sa?uvaj božje srpskohrvatski, nego — bosanski! Na tom svom ro?enom jeziku lep se vi sva?ajte izme?u sebe, jer ste vi, um gotesvilen, tri vere, i u ime božje, gložite se izme?u sebe! Take

?ete se manje brinuti o civilizatoru-okupatoru.” Pod sli?no prosvetnom metodom nastavili su da vladaju i gazdaši jugoslovenske monarhije. Dok je pod turskim ropstvom “doma?a buržoazija na petu paru u?estvovala u eksploataciji svog sopstvenog naroda” (Masleša), doma?a buržoazija kraljevske Jugoslavije bi?e da je za ve?i bakšiš u?estvovala u eksploatisanju svog sopstvenog naroda. Eksplotatori su se menjali, a narod je ostajao da trpi, sve dok nije ustao i iz “egzoti?ne” zemlje Jugoslavije proterao sve okupatore i sve eksplotatatore.

*

— Slušajte, — rekao je stari turist starom vodi?u, — ovde mora biti da se nešto krupno desilo! Šta se to desilo?

— Pa... Pokušao je nešto stari vodi?, i na kraju priznao: — Ne znam, šta se desilo, nisam dolazio nekoliko godina ovamo. Znate, u Bosni je jako pucalo za vreme okupacije.

Ne, ovde nema stare Bosne. A možda je to samo zbog pruge. Pruge, zna se, donose sobom velike promene.

Naši putnici pošli su dalje, u Sarajevo. Ali ih je svuda pratio novi rad. Natmureni stari vodi? razvedrio se malo tek kad su se našli na bregu iznad Sarajeva, i uzviknuo:

— Gledajte lepotu!

Panorama Sarajeva bila je ista kao i pre: grad sa belim zdanjima, tornjevima i minaretima, sasuo se odnekle sa tamnih planina u zelenu kotlinu kojom proti?e re?ica Miljacka. Turist je stajao dugo, o?aran, iznad ?udesne slike grada i pokušao da odgonetne: šta je to što ?ini taj ?arobni izgled, zbog ?ega je ovaj grad tako slikovit? I setio se: tu dubinu daju planine u bližoj i daljoj pozadini: Trebevi?, Igman, Treskavica, Bjelašnica. Zatim je pošao dole, u Sarajevo, da tu divnu njegovu sliku razgleda u delovima. Ali, približuju?i im se, slike su se rastapale u obi?ne evropske ulice centra grada, od kojih su, iznenada, plazile uzbrdo male i krivudave uli?ice.

Evo — Baš?aršija! Stara Bosna usred Sarajeva! To je taj centar “jugoslovenskog Orijenta”. Evo malih, krivudavih uli?ica i, — turist iz starog sveta zastao je, ugodno iznenadjen. Pred njim je bila slika iz davne prošlosti. Na stoli?i?i sedeo je nepomi?no star?i?, smežurana izdužena lica, boje požutelih starinskih zapisa. Stara?ke o?i, pogledom iz davnina, mutno su gledale mimo prolaznika, dugi, mekožuti prsti mirovali su na kolenima. Ovaj efendija sedi tako nepomi?no ve? pet stotina godina, iza njega — doba begova i kmetova, argat i fukara; u ogru?enoj bašti mirišu zumbuli, a “u hladu jasmina, s ibrikom u ruci, stajaše Emin”. Strancu se ?inilo da ta figura na stolici miruje u Bašcaršiji u filosofskoj rezigniranosti samo kao pretstavnik starine. No, eto, ona je tu, egzoti?na Bosna. Ako se sad te opuštene usne maknu, pote?i ?e reci u stilu stare neradne orijentalne otmenosti. Stranac je s poštovanjem prišao starcu i lagano prstima takao mu rame. Od tod dodira star?i? se maknuo i — cela slika je nestala, rasula se iz predjašnjeg oblika.

— Trešnje su se po deset dinara! Slatke trešnje!

Prodava? vo?a u Baš?aršiji neo?ekivano žustro ispružio je ruku za hartijom, i koš?atim prstima, skvr?enim od starosti, po?eo da grabi tamnocrvene trešnje. Iza njega sjapio je crni ?epenak, pun memle.

— Sve je to puno memle i sve ?emo to ukloniti, — objašnjavao je mlad inženjer urbanisti?ki plan

grada. Tamo, vidite, bi?e nova prilazna stanica širokog koloseka, nove zgrade oko nje i?i ?e u visinu. U podnožju Trebevi?a gradi se nekoliko stotina ku?a svaka za po jednu porodicu radnika industrije koja se podiže u blizini...Novi plan grada sa?uva?e arhitektonske spomenike i kolorit onog specifi?nog Sarajeva. Ostavi?e se izvesne ulice, mahale, koje su tipi?no bosanske i pojedine zgrade koje imaju elemente bosanske arhitekture. Ali u svemu tome, razume se, odlu?uju?u re?ima higijena. Turist ?e u Sarajevu na?i arhitektonske spomenike i sve predmete doma?e radnosti: rezbarije u bakru i drvetu, vezove i ?ilime, ali Sarajevo ne?e biti grad koji, zbog nekakve egzotike, treba da trpi nezdrava naselja. U njemu ?e biti znanstveno sa?uvana starina, ali starina samo u predmetima, ne u ljudima.

Pošto su se našetali kroz grad i oko grada i sa svake uzvišice ponovo se divili slikama koje grad pruža, i pošto su se naslušali raznih brojeva i mera; kilometara, tona, te?ajeva, procenata, kubika, koji se jate nad starom Bosnom i kao ptice raširenih krila sležu u nove puteve, ugalj, nasipe, useke i ljude koji se opismenjavaju, — stari turist je zaželeo da razgovara s nekim ko stanuje i živi u planini, daleko od ovih zaraznih centara, gde je, na nekakav neshvatljivo brz na?in, nestalo iz duša ljudi svega onoga što je Bosnu ?inilo naro?itom! Uputio se na Romaniju, divnim gorskim alejama, izme?u stena ukrašenih zelenim grmljem. Gore, na vrhu, stari vodi? je uzviknuo:

— Aha! Divno!

Taj njegov uzvik izazvala je ovakva slika:

Na širokom platou, kod stada ovaca, sedeо je gologlav de?ak, sam, pevušio nešto deljaju?i noži?em par?e srveta. “Divno”! Stari vodi? kona?no je bio zadovoljan što može starom turistu pružiti pejsaž sa ?obaninom kao egzoti?nom figurom.

— U svesti ovog ?obanina, — tuma?io je stari vodi? koji je iznenada zivnuo, — u njegovoј svesti bi?e da postoje sam najprimitivnije pretstave o životu i svetu.

— No, šta je mali? — postavili su pitanje de?aku, ne da ?uju odgovor, nego da ožive figuru u pejsažu.

De?ak podiže glavu, sinu oštrim pogledom, razgleda malo došljake i re?e otezu?i:

— Dobar dan.

— No, kako je?

— Sad dobro — odgovori de?ak posmatraju?i došljake i lagano ustade.

— Kako sad? A pre?

De?ak se nasmeši.

— Prije su tu bili cijeli bunkerji, eto tu gdje držite nogu. A prije bunkera — tamo je stajala lijepa zidanica, eto ona gomila iza vaših le?a, a tamo desno, izgorjela je šumareva kuća. Ovo ovdje ?u nove barake Šumske uprave.

Pošto su ga došljaci posmatrali nekako naro?ito, a lepo je odmah video da su ovamo pali ko zna odakle, de?ak je našao za potrebno da im objasni to svoje rodno mesto.

— Da, da, sad je to sagra?eno, zar ne vidite da je novo? Kod nas je bilo sve srušeno...E, a ovdje, gdje stojimo nekako u januaru ?etrdeset i druge godine, okupio je ?i?a ljude iz okoline. Mnogo ih je bilo. Ne znate ko je ?i?a? To je taj što je ovuda vojsku poveo...Niste ga vidjeli? Iha, a koliko sam ga ja puta vidio! Visok, svu, opanci mu kaišima uvijeni sve dovde! On je naš narodni heroj, — re?e de?ak ponosito i dodade još ponositije: — Moj otac je bio u ?i?inom odredu.

— Jesi li pismen? — upitala cu, pokazuju?i na sve?icu koja je virila iz de?akova dzepa.

— Ja? Idem na te?aj. A poslije ?u na zanat.

De?ak je nastavio da delje ve? odeljen komad drveta i, tišim glasom, još uvek ce ?udio:

— Kako to da niste znali?...

Nisu oni znali ni to da se i ?obani navikavaju da idu?i za ovcama nose po?etnicu pismenosti, niti razumeli kako to da njihov na putu za Mostar svaki ?as nailazi na tablu: “Pazi! Radovi na putu!”

Od Sarajeva prema Mostaru priroda se lagano lepotom roguši: divne zelene uvale i strmine sve se više dižu i plahire, nestaju zelenila, a sve je više kamena. Dolina reke Neretve, u ?ijoj vodi je više boje neba nego šume, sve je dublja, stene iznad nje sivo-mrgodnije. Zelenila uopšte više nema: Neretva te?e izme?u golog kamena. Ta kamena brda, preko kojih ti se cini da se razleze daleki odjek pesme: “...po kamenu hercegovskom, hej! haj! e-ej!” Veli?anstveno hladna, nemilosrdna, izazivaju pitanje: A kako se ovi ljudi bore so ovom surovošcu? Sve je u kamenu, ?isto, uredno, bez blata, bez plodne živice, i ljudi ?isti u svojim belim košuljama. I ku?e su od kamena, i krovovi, i ograda oko malenog dvorišta i njivice, nekoliko kvadratnih metara otetih krasu. Hercegovci otimaju krasu sve što mogu: pravi se kocka za kaldrmu, spremu tu?anik za nove drumove, iseca kamen za gradnju novih ku?a. Svuda se radi. Novi mostovi preko Neretve, kod Jablanice veliki radovi.

—Šteta! — rekao je stari vodi?. Radovi cu pokvariti sklad divljine. ?uo sam da ovi ho?u da promene za jedanaest kilometara prirodni tok Neretve radi hidrocentrale.

— Hidrocentrala na Neretvi? — potse?ao se stari turist. — Za nju je nekad bilo zainteresovano jedno francusko društvo.

Raspitali su se na licu mesta, kod prvog ?oveka koga su sreli.

— Ko gradi? Mi gradimo!

— Znam, ali ?ije su akcije?

— Naše, — odgovorio je Hercegovac. Imamo dosta akcija. Eto vidite, u Jablanici se gradimo stalno radni?ko naselje, to jest radni?ki grad, sve moderni stanovi za radnike, pa dom kulture, pa...

— ?iji je kapital, to ja pitam, razumete li?

— Ma razumijem, kako ne bih razumio! Kapital je naš. Naš novac, dabome.

— Dobro, a kako se zove taj što gradi? Koje ste vi firma?

— Hercegovac se nasmeja:

— A, tako! E, mi smo FNRJ.

*

U glavni grad Hercegovine, u Mostar, izgleda da se sru?io sav kamen ovog sveta. Sivinu toga neobi?nog grada od kamena i u kamenu razvedrava svetlo-plava Neretva ?iji slapovi razdragano bu?e pored starog turskog mosta. Odozgo, iz plavog neba sipa jara, jara bije i odozgo, iz kamena.

— Jeste, ljeta su nam naro?ito topla, — objasnio je putnicima jedan Mostarac. Zime su tako?e žestoke kad zahuje ledeni sjeverci. Ali zato prolje?e, kad do?e “vakat bijelog behara, sve mirišu redom mahale Mostara.” Procvetaju trešnje, ?uvene mostarske trešnje, i zaplavi kadulja. U prolje?e je Mostar najljepši grad na svijetu!

Stoje?i na starinskom mostu, putnici su gledali niz reku gordu zbog svoje plave ?istoce, nemirnu i prkosnu, jer te?e izme?u kraških planina u prete?e-surovoj boji kamena.

— Odakle ovoliko vo?e i povr?e u Mostaru?

— Iz okoline, — obja?njavao je Mostarac. — Možda ?e vas interesovati: kod nas je ove godine prvi put zasa?en pamuk...Po našem planu, za pet godina u pogledu elektrifikacije...

— Molim! — prekinuo ga je stari vodi?, koji nije htio ništa da zna ni o elektrifikaciji, ni o pamuku, ni o tome da su pasivni krajevi bili ekonomski pasivni zbog razbojni?ke aktivnosti starih upravlja?a, a da, “kad gurne snaga živa, s ljudima drugim i stepa druk?ija biva”. Planski iskoristiti i podneblje i zemljišta...

— Molim, — zmirkaju?i na suncu prekinuo je stari vodi? pokazuju?i svome saputniku sparušenu staricu, u kostimu sa starih prospekata koja lagano prolazi pored pe?ine-kafane, kod stare ?uprije, gde su nekad sedeli mostarski književnici Santi? i ?orovi?. A stari turist nervoznim pokretom izvu?e svoj primerak zvani?nog prospakta na francuskom jeziku štampanog en Yougoslavie pod br. F. 555 godine 1939 i glasno pro?itao tekst: “Jugoslavija je, u svojim muslimanskim provincijama, više turska nego Turska. Pokrivenе zene, derviši, fesovi i turbani, sve ono što je iš?ezlo u otomanskoj zemlji, ostalo je netaknuto, u Bosni i Hercegovini”.

Gledaju?i mlad svet, ljude i žene, kako zaposleno prolaze ulicama starog Mostara, stari turist pitao je ražalo?eno:

— A gde je to?

Kašljucaju?i, vodi? se izvu?e iz starog prospekta i proguna?a:

— Ovde su, kanda, srušeni svi do jednog Ibrahim-begovi ?oškovi..

— Gde je...to netaknuto? — insistirao je stari turist koje se smatrao prevarenim.

— Mora ipak da ima negde. — umirivao ga je vodi?. Mozda ?emo na?i.

*

Zatim su u?utali i krenuli dalje.

I evo ih posle dugog lutanja gde tiho i ?utljivo sede u autobusu, prepunom novih turista, i voze se kroz Bosansku Dubicu. Ti novi turisti, radni ljudi, iskoriš?uju svoj godišnji odmor u Bosni.

— I uživaš u lepotama ovih krajeva i u?iš istoriju!

Tumac te istorije nije bio ni vodi? ni zvani?an: o istoriji su im govorili ljudi i žene koje su sretali uput. Stigli su, evo, na utrinu oivi?enu dvema-trima ku?ama. To je zaselak Kruškovac, pet kilometara od Bosanske Dubice. Na ovoj utrini bio je prvi borbeni položaj 27. jula 1941. Naslonjena na novu ogradu svog dvorišta, sredove?na seljanka pri?ala je posetiocima o prvoj borbenoj akciji:

— Eto, tu, skupio se narod — preko ‘iljadu ljudi. Svi ti vo?ari, to je bio — oblak od naroda. Zgrabio — ko vile, ko kolje, sekire, rogulje. Imali su i dvije puške. Ustao narod da se brani. Odavde je bio prvi napad na Dubicu...

U borbi poginuo joj je muž i never, a ona sa kravom i petoro dece pošla u zbeg. Sad stara Šarava mirno стоји u hladu nove ku?e, a mala Milkica, devojcica od dvanaest godina, na dugo nagovaranje, pristala je da i ona nešto kaze o prošlom ratu. Ispri?ala je to u dva-tri stiha, koja je sama sastavila:

Ja sam mala pionierka,

ispa?ena ovog rata

po Kozari vodaju?i

svog malenog brata.

Košunjav seljak, upiru?i prstom u visoku travu ukraj kolskog puta, objašnjava:

— Legne seljak sa sekirom u bujad i ?eka ustašu. Daj oružje! vikne, sko?i i — oružje uzme sam!

Malo dalje, kod naselja Knežice, putnici su se opet zaustavili: odavde su 27. jula 1941, rano ujutro, zapucale prve puške u Krajini na kasarnu ustaške žandarmerije.

Prašina se lagano diže putem kroz rodna polja. Ukray puta, u spaljenim i srušenim selima, seljaci tešu gra?u za svoje ku?e; u hladu mirno planduju ovce. Ispod Kozare autobus je opet stao. Ovde je pod rukovodstvom heroja Mladena Stojanovi?a napadnuta opština i oslobo?eni seljaci-taoci. Autobus se zatim peo krivudavim putem uz samu planinu Kozaru, punu spomenika borbe.

— Gledaj — Kozar?ki kamen! Na vrh njega popeo se Drago, jedan moj prijatelj, radnik iz Prijedora, i šišao ove dolje.

To dole bila je sada mirna zelena uvala, iznad koje se, prave?i okuke, peo put.

— Divan prizor, pa to je krasna aleja, taj put, — šapnuo je stari turist starom vodi?u.

— Da, samo ne znam kud su se uspetljali svi ovi ljudi i kolija s trupcima celim ovim putem, — šapnuo je stari vodi? starom turistu.

Gore, na vrhu Kozare, na Mrakovici, na 820 metara nadmorske visine, grade se zgrade za decje letovalište. “Gradice se i za odrasle”, objasnili su ?oban?ici. “Kad je vedro odavljen se vidi

Šlavonija. Ona planina što se plavi daleko, to je Grmec, a ono desno, to je Plješevica iznad Bihaća”.

*

Taman je autobus izšao nekoliko kilometara iz Banje Luke i pojudio uz Vrbas prema Jajcu, kad ?ovek u radni?kom odelu stade nasred ceste i diže ruku: “Stoj! Odozgo, s brda, iz otvorenog kamenoloma, sru?avaju se gromade kamena odvaljenog pneumati?kim ?eki?em. Dole, pred kamenolomom, dug niz kola koja odvoze kamen za gradnju i tu?anik.

— Xm! — rekao je stari turist, — svakako je to ona ista firma koja gradi i hidrocentralu. Snažno neko preduze?e, što svuda preuzima radove.

Usput, uz Vrbas, koji te?e izme?u kraških stena, pale se kre?ane, otseca i se?e kamen za gradnju, rastu zidovi novih ku?a. Stari vodi? je ?utao uvre?eno, a jedan novi turist, nemiran i veseo mladi?, citirao je stihove o devojci Neveni što je bijelila platno na rijeci zelenoj, na Vrbasu što sa stijenjem ratuje.

Vrbas i sada ratuje s gorama, te?e kanjonima, upija u se zelenilo stena što su stisle njegovo korito; tamo, gde je devojka Nevena pevala o sivom sokolu što s ?etom uminu u goru, sedi sada devoj?ica s crvenom maramom na glavi, i dok njene ovce mirno pasu, ona nestasno baca kamen?ice u bistru vodu reke. A Vrbas šumi, nervozan i brz izme?u stena; kad mu se one ja?e izmaknu, on ljutito zapenuši i besno ska?e preko kamena. Stene iznad njega su u naslagama, kao ogromne knjije pore?ane jedna na drugu, iz kojih geolozi ?itaju zemljinu istoriju. Kad se brda malo razmaknu i, za trenutak, dobro?udno zašume kukuruzi, tada se i Vrbas malko umiri i laganije te?e. Tue, gde je obala blaža, ljudi su prišli ljutitom Vrbasu i postavili vodenicu. Oholi Vrbas, prave?i se da ne sna za nju, prokre?e je samo kraji?kom svoje snage. Zatim se opet brda primi?u i odjednom namrgode golim krasom. Vrbas je sad tamnije boje, u njemu se ogledaju visoke stene; one se sve vise skupljaju uz korito reke, voda brzo te?e i šumi u dubini uzanog hodnika. Vrbas proti?e kroz duboki kanjon. Na raskrsnici puta za Mrkonji?grad de?ak Zijad objašnjava.

— Odozgo sa stijene partizani stalno pucaju na put, na fa?iste, ne prekidaju borbu. U selu, tamo gore, žene vare ‘ranu, a mi im, djeca, prinosimo...Ja? Ja sad idem na te?aj. Uskoro ?u biti pismen.

— Slušajte, — šapnuo je stari turist starom vodi?u, — sve mi se ?ini da je ona devojka što ?uva ovce kod Doboja ?itala knjigu. Nije ono bio sanovnik!

Zatim se ukazalo Jajce. Veseo grad, pun boja, rasut po brežuljcima. Stari turist bio je umoran i mrzovoljan, a novi se tek sad raspoložili. Istoriski grad Jajce! Eno, u onoj beloj zgradi na obali Plive dogovorili su se narodi Jugoslavije kako ?e urediti svoju državu. Tamo dalje, na obali Vrbasi, u maloj ku?i, bio je štab, a do nje lep ku?ica na stepenicama u kojoj je stanovao komandant. S kakvim poštovanjem su mladi posetioci razgledali ta mesta, spomenike najnovije istorije. Starog turista, me?utim, više su zanimale starine: on se popeo na zidine grada kralja Tvrtka, pregledao žrtvenike iz paganskih vremena i katakombe Bogumila. Odatile, sa zidina, grad pruža sliku koja se ne da zaboraviti. A reka Pliva, koja kroz grad te?e mirno, odjednom, sa visine od 30 metara ska?e u Brbas, sva u beloj peni. Stranac je dugo gledao to hu?no skakanje, a onda, sa svojim vodi?em, pošao uz Plivu, na re?na jezera 12 kilometara od Jajca. Okružena zelenim gorama, ta jezera li?e na neku malu Boku Kotorsku. Tu ?e biti podignuta zgrada za letovanje.

Zatim su se putnici našli na gra?evinskom radilištu. Sasvim neo?ekivano. Ljudi, žene, deca — sve

je bilo u pokretu: raznose se ostaci starih zidova, grade se novi, teše gra?a, meša malter.

— Šta je ovo?

To je selo Jezero. Ono je u ratu bilo potpuno srušeno. Sad stanovnici grade svaki svoju ku?u na mestu stare. Ku?e ?e biti kao i prije, sam ljepše, s ve?im prozorima.” Stranac je posmatrao mlade devojke u dimijama. Ne ispuštajuci alat iz ruku, devojke su objašnavale kako ?e izgledati njihovo novo selo i, na pitanje, govorile zgranutom strancu svoja imena: Avdija, Hurka, Safija...

— Pa vi ste muslimanke?

— Da, pa?

— Pa ni ovde nema one stare Bosne!

Devojke su se nasmejale, razdragane i mlade, otvorena, vesela lica.

Stare Bosne više nema. Nju menjaju novi ljudi koji su vodili borbu i koje je borba u?inila novim.

(Juli 1947 godine)

THE END

The preceding text is copyright of the author and/or translator and is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivs 3.0 Unported License.